

NACIONALISMO VERSUS UNIVERSALISMO NOS ANACOS GALEGOS DO ULYSSES¹

Carmen Millán Varela

Abstract: Translation is one of the main vehicles for the representation of foreign cultures in domestic environments. However, in the case of peripheral, "minorised" contexts, the manipulative power of translation can become representative of a nationalist stance, the reflection of conflicts and tensions which are present in the target culture. This article tries to explore the relationship between translation activities and the process of cultural and linguistic normalisation in Galicia in the 1920s.

1. Introducción

Este artigo intenta explora-la relación que se establece entre o proceso de traducción de textos ó galego e o proceso de recuperación da cultura e da lingua galega a través da análise dos anacos do *Ulysses* traducidos por Ramón Otero Pedrayo en 1926. O punto de partida teórico é a idea da traducción como "feito cultural" inmerso nunhas circunstancias socioculturais específicas. A súa existencia está normalmente motivada pola necesidade de satisfacer unha situación "carencial", ben real ou ben percibida como tal, na cultura receptora (Toury, 1995). Dende este punto de vista, pódese considerar a traducción como un acto de apropiación ou manipulación de material "alleo" que ten como obxectivo principal satisfacer determinadas "necesidades domésticas" (Venuti, 1994)². A traducción, deste xeito, convértese nun dos principais vehículos de representación de culturas alleas, un espacio de diálogo cultural, aínda que non sempre en igualdade de condicións. Tal e como indican Bassnett e Lefevre, ningún proceso de "re-escritura" é "ino-

1. Este artigo é unha adaptación ó galego de dous traballos escritos e publicados en inglés: Millán-Varela (1997a) e (1997b).

2. Para o concepto de traducción como "manipulación" ou "re-escritura", ver André Lefevre (1992).

cente" (1990: 11) dada a estreita relación que existe entre este tipo de procesos e estruturas de "poder", literarias e políticas, que operan dentro dunha cultura. Como indica Venuti:

Translation is [thus], an inevitable domestication, wherein, the foreign text is inscribed with linguistic and cultural values that are intelligible to specific domestic constituencies" (Venuti, 1994).

Como consecuencia, as traducións corren o risco de converterse en textualizacións das (desiguais) relacións de "poder" (político, cultural, económico) que existen entre as nacións e culturas representadas nun proxecto de tradución. Este fenómeno é especialmente relevante no caso das literaturas e culturas "menores", ou "minorizadas", cando son traducidas a linguas e culturas "maiores" (Niranjana, 1996; Cronin, 1997). Sen embargo, de invertérmolo proceso, isto é, cando unha cultura "menor" traduce unha "maior", o texto traducido pode converterse daquela na representación simbólica da súa autoafirmación cultural e/ou nacional, da súa loita pola diferenciación cultural e/ou política. Este é precisamente o caso que atopamos nos anacos do *Ulysses* traducidos por Ramón Otero Pedrayo en 1926. Dende un punto de vista lingüístico³, esta tradución presenta unha serie de tensións e conflitos que non son máis có resultado do contexto cultural e político no que se atopaban inmersos. Deste xeito, intentarei amosar cómo este caso particular confirma o concepto de determinación contextual da tradución no contexto galego dos anos vinte.

2. Tradución, lingua e cultura: a revista *Nós*

A tradución galega publicouse no número 32 da revista *Nós* en agosto de 1926. O proxecto formaba parte dun programa máis amplo que tiña como obxectivo dar a coñece-la literatura irlandesa ós lectores desta revista. A ideoloxía e o programa cultural de *Nós* son elementos fundamentais que hai que ter en conta á hora de estudar estes *Anacos*. Os creadores da revista considerábanse "a forma reflexiva da conciencia popular, concentracións do espírito da Raza" (*Nós*, 3, 1920). O seu programa ideolóxico centrábase na diferenciación cultural, especialmente a través de «unha agresiva intransixencia no uso do galego», que se consideraba como máximo signo de identidade da nación galega. A lingua galega adquiriu un carácter case sagrado; abandonala considerábase como un tipo de "suicidio" (*Nós*, 12, 1922, p. 16). Tódolos membros do grupo tiñan o deber moral de axudar a construí-lo galego como lingua moderna escrita para así poder acadala súa normalización e liberala de estereotipos que a degradaban e a marcaban como "dialecto".

3. Para outras perspectivas adoptadas á hora de estudar esta tradución galega, ver: Cardwell (1990); de Toro Santos (1994: 32-33); Caneda Cabrera (1998: 87-97).

Necesitábase urxentemente a creación dunha “cultura nacional” por ser este o principal requirimento para chegar a ser unha nación “civilizada”: «as nacións sen cultura propia sempre serán absorbidas polas nacións máis cultas» (*Nós*, 4, 1921: 12). O “enxebrismo”, entendido coma un retorno ás raíces tradicionais, converteuse nun principio cultural e moral: «O Enxebrismo é a nosa orixinalidade específica, a nosa capacidade de creación, o noso autóctono dinamismo mental». Esta actitude protectionista cara á cultura e lingua galegas tivo como consecuencia o rexeitamento de “influencias alleas”, a castelá en particular, porque «a influencia das culturas alleas puxo a Galiza n-atitude ridícula e contraditoria fronte ós seus propios valores, obrigando a face-las críticas do noso con moldes e valores estraños» (*Nós*, 4, 1921). O centralismo castelán era contemplado como unha “escravitude moral e material” e a nación española aparecía retratada coma “mora, fanática e toureira”:

Hespaña moura, fanática e toureira que s’espíolla ó sol e fede a bravío, a Hespaña onde o sol secou os celebros e mail-os curazós, tráxico entroido mozárabe de procesiós e de corridas e capeas, do que hastra son arredistas os espíritos castelás cultivados, fósil vivinte do século XVIII embruxado ... (*Nós*, 4, 1921)

Este rexeitamento das influencias coloniais de Castela canalizábase a través do rexeitamento da lingua castelá, preferindo eles usar antes calquera outra lingua europea: «Extranxeira por extranxeira, val mais unha fala d’Europa que a da Meseta» (*Nós*, 12, 1922, p.16). Deste xeito, dentro da Península Ibérica, Galicia illouse dos valores políticos e morais de “España”, identificada con Castela, actitude que contrasta co espírito fraternal que existía cara ás outras nacionalidades da Península, especialmente con Cataluña, «máis afincada que nunca en si mesma, máis lonxe de nós e máis irmá» (*Nós*, 4, 1921). A “Xeración *Nós*” declarou a condición insular da nación galega e intentou buscar novas orixes que apoiou nos xa establecidos vencillos coa tradición celta. O tema da “insularidade”, é, por certo, un dos temas que Joyce trata en “Ithaca” e corresponde cun dos anacos traducidos por Otero Pedrayo.

O despertar das nacións celtas, grupo onde tanto Galicia coma Portugal estaban incluídas, considerábase como «unha reacción vital e necesaria en contra do opresivo uniformismo da Europa decadente» (*Nos*, 63, 1928, p. 39). A cultura celta aparecía coma alternativa da «civilización mediterránea traída polo imperialismo romano, prototipo de todos os imperialismos.» Deste xeito, recupera-lo pasado celta pre-romano representaba un acto de descolonización cultural, un esforzo por recupera-los seus propios valores espirituais e creativos que se asociaban cos da tradición celta. Durante este período, a necesidade de protexe-la cultura propia ía paralelo coa urxencia de formar parte da modernidade. Os intelectuais da “Xeración *Nós*” continuaron e internalizaron este conflito entre a responsabilidade moral cara á nación galega e a súa atracción pola innovación e a universalidade. A presen-

cia de referencias internacionais na revista *Nós*, tanto en forma de contactos con revistas, recensións de traducións ou de obras literarias estranxeiras, amosa como esta xente vivía na vangarda da vida cultural da época. O obxectivo único era o de ter acceso directo a Europa sen filtros nin mediacións. Máis exactamente, «sen ter que pasar por Madrid», «A Galiza incorporada, sen intermediarios importunos e costosos á comunidade da cultura das nazóns do Norte d'Europa, á que pertenceu nos tempos gloriosos da civilización enxebre» (*Nós*, 9, 1922, p.10).

A urxencia que sentían por modernizar e renova-lo sistema literario galego levounos á necesidade de ter acceso directo ás distintas literaturas estranxeiras⁴. É aquí onde a tradución xogou un papel esencial. A tradución ofrecía non só a posibilidade de introduci-los lectores da revista ás novidades que ían aparecendo noutras literaturas senón que tamén facilitaba a consolidación do uso do galego. Dentro dun medio cultural dominado por ideas proteccionistas que demandaban que os artistas galegos tivesen certas características, “orixinalidade”, “creatividade” e “fertilidade”, a actitude cara á tradución (literaria, de poesía, máis concretamente) non era positiva. As traducións considerábanse coma “malas copias” do orixinal e o traductor aparecía retratado coma “traidor” ás ideas do autor. Sen embargo, a pesar desta actitude elitista e dende o comezo da súa existencia, a revista publicou traducións periodicamente, tanto poéticas como non poéticas, literarias e non literarias, que contribuíron á normalización da lingua galega. Polo tanto, a pesar de ser unha actividade marxinal, dende un punto de vista cuantitativo, a tradución tiña un peso cultural importante e unha función moi clara: en primeiro lugar, dar a coñecer literatura estranxeira ós lectores galegos; en segundo lugar, actuar como instrumento para a normalización do galego coma lingua escrita, dándolle o mesmo *status* cá calquera outra lingua e, finalmente, contribuír a darlle prestixio á revista *Nós* e ós intelectuais que xiraban arredor dela.

3. Orixes do proxecto de tradución do *Ulysses*: Joyce e o “Grupo *Nós*”

Os *Anacos* galegos constitúen a primeira tradución do *Ulysses* na península Ibérica e a segunda de Europa. Como xa mencionei anteriormente, a énfase no elemento diferencial da cultural galega levaba os membros de *Nós* a buscar novas formas de expresión e novas formas de desenvolvemento cultural. A tradución destes fragmentos representaba un encontro simbólico con Irlanda, un “outro” que se converteu en nación “irmá” da nación galega. Ámbalas dúas compartían non só un mesmo pasado, vinculado coa tradición celta, senón tamén un mesmo presente, cada unha sufrindo a condición de

4. En Figueroa (1996) ofrécese información sobre as relacións que existiron entre Phileas Lebesgue e escritores galegos da época.

nacións colonizadas con conflitos internos moi similares⁵. Otero Pedrayo expresa a súa opinión de que:

“existe unha necesidade urxente de coñecer literaturas como a irlandesa e a lírica medieval galego-portuguesa, simpáticas á alma, para equilibrar o imperio do Clasicismo grego e romano e o castelán no contexto xeral da cultura” (*Nós*, 81: 176)

Joyce foi unha figura moi influente para os membros de *Nós*. Risco, na sección que lle dedicou no seu estudio sobre “Da renacemento céltico: a moderna literatura irlandesa” (*Nós*, 26:5-9; 27: 4-12; 28: 2-5), retratouno como unha figura misteriosa, controvertida, diabólica, en conflito con si mesmo e co resto de mundo. Risco ofreceu unha lectura nacionalista de James Joyce, amosando unha persoa que, a pesar do seu exilio físico, non podía deixar de pensar e de escribir sobre Irlanda. A influencia de Joyce en Risco aparece reflectida en “Dédalus en Compostela. Pseudo-paráfrase”, onde se imaxina falando e camiñando con Stephen Dedalus polas rúas compostelás. Prodúcese unha total identificación entre Irlanda e Galicia, entre Joyce e os intelectuais galegos, e máis tarde entre Adrián Solovio e Stephen Dedalus. Irlanda e Joyce convertéronse no centro de atención dos intelectuais galegos, especialmente para Risco e Otero Pedrayo, que atoparon en Joyce un espello para as súas ansiedades e conflitos internos.

Joyce resultaba unha figura atractiva por dúas razóns diferentes: no nivel artístico, a natureza innovadora e subversiva da súa narrativa, que daquela aínda estaba marxinalizada, concordaba co proxecto de modernizarlo sistema literario galego. Neste sentido, o feito de que os membros de *Nós* fosen conscientes da trascendencia da obra de Joyce pon de manifesto a súa modernidade. No nivel político, a actitude de Joyce cara ó nacionalismo, o seu conflito entre o nacional e o universal tamén atoparon un eco nos intelectuais galegos. O nacionalismo de Joyce era incuestionable para a “xeración *Nós*”, que vía no seu traballo, tal e como González-Millán apunta, «unha reflexión seria sobre o discurso nacional» (González-Millán, 1990: 503). Finalmente, podemos dicir que a necesidade de renovar o sistema literario xunto coas técnicas subversivas de Joyce foron os dous elementos que podían considerarse como iniciadores deste proxecto de tradución.

A orixe, recepción e interpretación destes fragmentos traducidos son case tan complicadas coma o orixinal mesmo. A natureza fragmentaria da tradución galega enfatiza a súa función simbólica e, probablemente, pode se-la responsable da relativa pouca atención que se lle veu dedicando a este traballo de Otero Pedrayo. Por desgracia, non temos información directa sobre os criterios de selección nin sobre o texto fonte utilizado. González-

5. Para a presenza da literatura irlandesa na revista *Nós* e en España ver de Toro Santos (1991: 417-421) e (1995: 229-237).

Millán estudiou a posible influencia da traducción francesa nos criterios de selección de Otero Pedrayo (1990: 489-95). A súa hipótese baséase en dous traballos do crítico francés Valéry Larbaud, que aparece mencionado en *Nós* con moita frecuencia⁶. González-Millán, corrixindo a Mariño (1976), menciona dúas posibles liñas de influencia: un estudio biográfico sobre Joyce feito por Larbaud que aparece na *Nouvelle Revue Française* en 1922 e a traducción fragmentaria de *Ulysses* publicada en *Commerce* en 1924. A primeira liña refírese á conferencia que Joyce deu en París en 1921, onde leu algúns fragmentos do *Ulysses* entre os que estaba o capítulo XII de “Cyclops”, un dos fragmentos que Otero Pedrayo traduciu. A segunda, que vén sendo a primeira traducción fragmentaria da obra, tamén presenta similitudes coa traducción galega, xa que ámbalas dúas inclúen un fragmento do capítulo XII de “Ithaca”. Apoiando esta hipótese da influencia francesa están as palabras de Risco onde fai referencia á dificultade de ter acceso directo á obra de Joyce e á necesidade de traducir uns anacos «porque apenas si podeu un conseguir leer un anaquiño, traducido como a furtadelas n’algunha de esas revistas novas» (*Nós*, 28: 2). Sen embargo, a cuestión da influencia necesita máis investigación.

O texto aparece introducido por un título en letras maiúsculas e conservando a forma inglesa. A continuación aparece unha paréntese que proporciona importante información sobre as estratexias de traducción utilizadas e tamén sobre o texto fonte usado: «(Anacos da soadísima novela de James Joyce postos en galego do texto inglés por R. Otero Pedrayo).» A partir desta información engadida, podemos deduci-lo carácter fragmentario do texto traducido e a “sona” do texto fonte, característica que naquela época se consideraba indispensable para que unha obra literaria se convertese en “universal” (González-Millán, 1990: 504). Ademais, o texto non se presenta como “traducción” senón como un “poñer en galego”, onde se infire o principal foco de atención do traductor, é dicir, o transvasamento lingüístico. Tamén se indica que a traducción se fixo directamente do inglés, sen ningún texto mediador. De fiármonos deste detalle, a cuestión da influencia estaría resolta.

Os fragmentos están divididos en seccións e estruturados arredor da idea da parella, ou “duumvirato”, segundo a perspectiva de Joyce, e as súas deliberacións nocturnas de volta á casa de Bloom. Otero Pedrayo conservou o formato de “pregunta-resposta” pero altera o tipo de preguntas, utilizando máis interrogacións totais ca parciais. Deste xeito, cambia a voz narrativa, a relación entre os personaxes e, en definitiva, al térase a experiencia do lector. A estratexia xeral que emprega Otero Pedrayo é unha extratexia xeneralizadora de “adecuación”, no sentido que lle dá Toury (1986, 1995), é dicir, seguir linealmente, case palabra por palabra, a estrutura do texto fonte,

6. Para as relacións entre as literaturas galega e francesa nesta época, ver Bondue (1987).

intentando tamén conserva-la idiosincrasia do texto, a súa condición de texto "foráneo". Sen embargo, ó analiza-los niveis menores do texto, atopamos unha estratexia totalmente contraria á anterior, a estratexia de "aceptabilidade" (Toury, *ibid.*) que é a que revela a presenza do traductor e o seu traballo manipulador e creativo. Esta segunda estratexia está motivada por diversos factores que non teñen nada que ver con Joyce nin co texto fonte senón con Otero Pedrayo, o "Grupo Nós" e a situación galega. É nesta estratexia na que nos imos centrar a continuación.

4. A lingua da traducción

Otero Pedrayo, igual có resto dos membros de *Nós*, estaba comprometido coa causa galega e coa construción dun galego "moderno". Álvarez (1988), nun artigo en que analiza a lingua de Otero Pedrayo, indica que existe un desexo explícito de transforma-lo galego nunha lingua "non diglósica". En tódolos seus escritos e creacións literarias, a creatividade e unha busca desesperada pola autenticidade galega aparecen como as súas dúas características principais que el atopou explorando o que é diferencial na lingua. O seu uso do galego consiste na utilización das formas máis autóctonas, as que usaba o pobo, que tamén eran as máis afastadas do castelán. Álvarez salienta que Otero aínda rexeitaba algunhas formas por seren similares ás castelás. Ás veces, tamén manipulaba o significado de certas palabras segundo lle conviña, ignorando ben a etimoloxía da palabra, ben o seu uso real. Polo tanto, o seu traballo como constructor e creador do galego moderno escrito debe terse en consideración á hora de estudia-la súa traducción do *Ulysses*.

Unha análise detallada da microestrutura da traducción revela a existencia dunha estratexia dominante: a total ausencia de cultismos de procedencia latina, que, por outra banda, son abundantes no texto fonte. Otero Pedrayo opta por formas léxicas que el consideraba formas "puramente" tradicionais, amosando un claro desexo de evita-las formas latinas, que coincidían coas formas castelás, é dicir, formas unificantes, universais, non diferenciais. O proceso de traducción converteuse, xa que logo, nun dobre proceso de traducción: *inter*-linguístico, do inglés para o galego, e *intra*-linguístico, onde o obxectivo era a "purificación" da lingua galega. Unha das consecuencias desta estratexia é a aparición dun espazo intermedio formado por todas aquelas variantes galegas que foron rexeitadas polo seu parecido coas formas castelás. Deste xeito, Otero Pedrayo rompe, conscientemente, o vencello etimolóxico que o galego ten co latín e coas linguas románicas. Este acto de rebeldía só se pode entender dentro do contexto socio-cultural no que esta traducción e o seu traductor están inmersos. Outra consecuencia desta estratexia é o decatármonos de que o "outro", o "alio", non é tan importante en termos de "equivalencia" senón en tanto a súa capacidade de amosa-los aspectos diferenciais e diferenciadores da lingua e da cultura galega. Otero

non se afasta só da lingua do texto fonte senón tamén do seu contido, que ás veces se altera, ben pola súa creatividade de autor ou pola súa falta de coñecemento da lingua fonte.

A estratexia de “diferenciación lingüística” implicaba o uso de opcións léxicas que son sinónimos na maioría dos casos pero que pertencen a un rexistro diferente. O efecto resultante é o rebaixamento do rexistro, a desaparición da ironía e do efecto de “estrañeza” que están presentes no texto inglés. Sen embargo, unha nova voz aparece no texto galego, unha voz que se atopa agochada no orixinal, unha voz marxinal: a voz popular libre da influencia imperialista que os silenciou durante varios séculos. O galego “auténtico” de Otero nesta traducción reflicte a súa concepción da lingua e a cultura galega como algo sinxelo, facilmente accesible, familiar, enraizado na propia tradición, en contraste coa decadencia do mundo occidental.

A lingua é cuestión de opcións condicionadas por circunstancias socio-culturais: o mesmo ocorre coa traducción e co traballo de Otero Pedrayo e a súa necesidade de crear un galego que fose “verdadeiro”, “auténtico” e, ante todo, diferente do castelán. A escolla de variantes diferentes ó español é, polo tanto, un acto consciente que amosa unha preocupación polo uso de formas léxicas que parezan e soen “galegas” sen importarlle o significado, que ás veces manipula. Para introducir esta análise lingüística, fixarémonos nun dos fragmentos traducidos onde Joyce compara as linguas irlandesa e hebrea, que corresponden a Stephen e Bloom respectivamente, máis concretamente nas diversas referencias á palabra “lingua” que aparecen no texto fonte e como as traduciu Otero Pedrayo. O texto galego amosa a presenza da forma “fala”, en contraste con “lingua” ou “linguaxe”. Unha vez máis, a opción preferida é a que é máis diferente da opción castelá. Ademais, “fala” refírese á lingua oral, que é tipicamente representativa da fala popular e a tradición galega, en oposición á lingua concibida como sistema abstracto ou á gramática. Isto lévanos de volta ás principais ideas que existían sobre a lingua e o nacionalismo entre os membros de *Nós* e Otero en particular.

A principal estratexia de traducción empregada por Otero é a de reproducilo texto linealmente, case palabra por palabra, intentando atopa-lo equivalente galego exacto. Deste xeito, dúas estratexias entran en conflito: por unha banda, a fidelidade ó texto de partida, de acordo coas normas literarias da época arriba mencionadas, e, por outra, o compromiso co programa cultural de *Nós*. O resultado foi un texto que representa e destaca a natureza híbrida dos textos traducidos e a relevancia dos contextos culturais na produción de traducións. Despois dunha análise detallada das opcións léxicas que aparecen no texto galego, podemos distinguir tres estratexias principais: achegamento, afastamento e unha estratexia intermedia que denominaremos de “achegamento-afastamento”.

4.1. Achegamento ó significado do texto de partida

Por norma xeral, Otero non escolle a traducción literal e esperada, que ademais coincidiría formalmente tanto coas formas latinizantes do texto fonte coma coas formas castelás. En troques, opta por unha solución alternativa: traduci-lo significado a formas “enxebres”, “puras”, libres de influencia “allea”. Para conseguir isto utilizou dúas estratexias: a traducción literal do significante e a transposición.

4.1.1. Traducción literal do significante

En ocasións, Otero elixe unha palabra máis específica, con significado similar pero limitando o seu campo semántico. Este é o caso de *diet*/xantar, *trousers*/calzós, *ascendant*/abó, *impact*/choque. O efecto que se produce é unha redución do significado referencial e a adición dun ton máis “doméstico”. Deste xeito, “xantar” refírese só á comida de mediodía mentras que *diet* ten un significado máis abstracto, facendo referencia a hábitos alimenticios máis ca a comidas; “calzós” fai referencia a unha peza de roupa tradicional que se usaba antigamente en vez dos pantalóns. Isto é un exemplo de como Otero Pedrayo intenta tornar ó tradicional, á raíz mesma do galego, aínda que sexa alterando as referencias semánticas. Hai unha clara intención de evita-lo uso de termos coma “dieta”, “pantalón”, “ancestro” ou “impacto”, todas elas idénticas ás formas españolas (Ver apéndice).

Noutros casos, Otero opta por introducir un sinónimo. A maioría destes exemplos, ó contrario cós anteriores, son nomes abstractos. O significado é o mesmo pero parecen “máis galegos” cás posibles traducións directas. Así, atopámo-las seguintes parellas *velocity*/rapidez, en contraste con “velocidade”, que sería a opción máis directa; *alternatives*/alternanzas, en vez de “alternativas”; *decision*/acordo, en vez de “decisión”. Unha consecuencia directa desta estratexia é o cambio de rexistro, que ás veces resulta ser menos “científico” no texto galego; por exemplo, a presenza de palabras como “porción” en vez de “sección”, ou “anacos” en vez de “fragmentos”. A idea que se atopa detrás desta estratexia é clara: facer que as palabras do galego cotián se usen en tódolos contextos. Esta intención aparece moi ben reflectida nas palabras de Losada:

A calquer parola por ben labrega e ben enxebre que sexa pódese dar un outo significado e levala d-aldea á cidade, d-unha corredoira á bioloxía, d-unha ruada á filosofía” (Losada, 1930: 42)

No que se refire ós adxectivos, observámo-los seguintes exemplos: *constructed*/feitos, *torrid*/quentes, *frigid*/xeadas, *vast*/estesa. As formas galegas que se esperarían neste caso serían “construídos”, “tórridos” e “vasta”, que amosan as mesmas raíces latinas cás opcións presentes no texto de partida e

que son tamén as mesmas en español. Unha vez máis, a presenza das opcións galegas reflicten un claro desexo de evita-la palabra latina-española-universal. A maioría das opcións do texto de Otero Pedrayo son máis xerais, menos específicas cás que aparecen no texto de Joyce. Neste caso, Otero Pedrayo opta pola transmisión do significado xeral, ignorando os pequenos detalles (*torrid/hot, constructed/made, etc.*)

En canto a formas verbais, atopámo-las seguintes parellas: *reflect*/matinar, *set free*/ceibar, *perceive*/mirar, *extinguish*/matar, *think*/matinar, *see*/ollar. A análise destas opcións tamén revela a estratexia anteriormente mencionada, a de simplicifación de opcións, un uso menos variado de vocabulario. Deste xeito, “matinar” úsase como equivalente de *think* e tamén de *reflect*; “ollar” como equivalente de *see* e de *perceive*. A razón pode se-la necesidade de evita-lo emprego dos verbos “pensar” e “mirar”, pola súa similitude coas formas do español.

4.1.2. *Transposición ou a utilización dunha diferente categoría gramatical:*

De frase nominal a nome. A transposición é unha estratexia opcional (Barbosa Gonçalves, 1990: 66-67). A lingua, a galega neste caso, ofrece opcións que poderían reproducir-lo texto orixinal literalmente. Sen embargo, o traductor opta polo uso dunha diferente categoría gramatical que diferenciará o seu texto, non só do orixinal, senón tamén do castelán, facéndoo “autenticamente” galego. O efecto xeral que provoca esta estratexia é a perda de trazos estilísticos e o rebaixamento do rexistro lingüístico. O texto galego aparece como menos formal e o significado é, de novo, “atomizante”. Por exemplo: *imperfect deglutition* tradúcese como “enchenta”. Esta opción amosa a presenza de tres tipos de transformación: primeiro, unha transformación gramatical, cambiando unha frase nominal por un nome; segundo, no nivel de rexistro empregado, transfórmase un rexistro formal nun ton máis familiar, aínda coloquial. Como consecuencia, atopamos unha terceira transformación: a referencia pasa a ser máis explícita cá que aparece no texto orixinal, o significado revélase e, como resultado, alérase o proceso de lectura. O estilo elevado e formal dos fragmentos, xunto coa consecuente ironía implícita, aparece desinflado no texto galego. Existe unha confrontación de rexistros e tons moi obvia nesta parte do texto. Outros exemplos deste tipo de estratexia son: *points of observation*/sitios, *phonetic symbols*/fonemas, *dwarf wall*/muriño.

De adxectivo a frase adxectiva: irregular/mal feitos, *inadequate*/mal feitos. O efecto é o mesmo: fundamentalmente un estilo máis coloquial, máis accesible e tamén unha redución da variedade léxica, xa que atopamos a mesma opción no texto galego para dous adxectivos ingleses diferentes.

De adxectivo a frase preposicional: matutinal/da mañá, *uninjured*/sen golpe, *similar*/polo xeito, *subterranean*/por debaixo da terra, *human body*/corpo do home. O rexeitamento consciente de voces latinas faise máis obvio neste

caso, xa que as outras posibles variantes, máis achegadas ó latín e ó español, son idénticas ás formas galegas “matutino”, “ileso”, “similar”, “subterráneo”, “humano”.

No caso dos adverbios, os de modo ingleses rematados en *-ly* sofren tres tipos diferentes de transposición: a unha frase adverbial (*gradually* [gradualmente] / pouco a pouco; a unha frase nominal (*frequently* [frecuentemente] / moitas veces; e a unha frase adxectiva (*separately* [separadamente] / arredados).

Tocante ás formas verbais atopamos verbos transformados en grupos verbais: *prefer* [preferir] / gostar mellor, *assent* [asentir] / dar asenso, *adscribe* [adscribir] / poñer por causa, *reappear* [reaparecer] / volver a xurdir. As outras posibles opcións galegas –preferir, asentir, asignar, adscribir e reaparecer– permanecen latentes nun espacio entre os dos textos, entre as dúas linguas, a galega e a inglesa, e entre a lingua de Otero e a lingua galega actual.

Debe poñerse de relevo que este tipo de estratexia se debe a unha decisión persoal do traductor, xa que a tradución literal, case palabra por palabra, sería posible e case esperada neste caso, debido á abundancia de formas latinas no texto fonte. Sen embargo, este non era o obxectivo primordial de Otero Pedrayo. Nestes exemplos as estratexias de “diferenciación” e de “explicitación” do texto fonte póñense en marcha ó mesmo tempo, revelando unha concepción da lingua e cultura galega como algo sinxelo, de fácil acceso, tal e como declaraban na revista *Nós*. As barreiras de comunicación e de comprensión rómpense, polo tanto, adrede.

Debido ó grande número de ocasións nas que se utilizan estas estratexias diferenciadoras, os fragmentos galegos presentan unha serie de características que o arredan do texto fonte: por unha banda, observamos un rebaixamento do rexistro, creando un ton familiar, ás veces coloquial, que contrasta grandemente co ton científico e formal dalgunhas das seccións. Este efecto pode relacionarse coa ideoloxía dominante na época, a identificación co rural, as cousas sinxelas, o tradicionalmente galego e “enxebre”, en contraste cos valores da cidade, estranxeiros e alleos que foron impostos na cultura galega. É neste enfrontamento entre as variantes latinas e romances onde aparece representado o conflito entre o nacional e o universal. Por outra banda, as opcións de Otero Pedrayo provocan unha perda de efectos estilísticos, tentando reproducir e transmitir só o contido do texto fonte. Esta estratexia parece ser común ós textos traducidos en xeral. Neste caso, o proceso de lectura e as relacións entre lector e autor son diferentes en ámbolos sistemas.

4.2. “Afastamento” ou manipulación do significado do texto de partida

Otero Pedrayo como traductor non é só un simple reprodutor dun texto noutra lingua. A súa presenza como manipulador e creador de significados e formas é palpable en todo o texto, especialmente no nivel da palabra, nas diverxencias semánticas que aparecen nel. Por exemplo, a frase nominal

paraheliotropic trees [árbores paraheliotrópicas] aparece traducida coma “enxertos”, unha opción que pode deberse a un erro de comprensión do texto fonte; sen embargo este “erro” resulta sumamente revelador de termos en conta o contexto destes fragmentos. O nome *survival* [supervivencia] aparece coma “renacemento” e *revival* [revivir] coma “resurrección”. Estas opcións son extremadamente relevantes e reveladoras, xa que aparecen en seccións do texto que aluden ás linguas hebrea e irlandesa, ámbalas dúas comparten co galego a súa condición de linguas minorizadas. Joyce contempla a súa situación como *survival* e *revival* [supervivencia e revivir] mentres que Otero Pedrayo opta por “renacemento” e “resurrección”, introducindo un elemento relixioso, a referencia á morte e á vida despois da morte. Joyce, pola súa banda, omite toda referencia á morte. A lingua hebrea e a irlandesa aínda están vivas, nunca morreron.

Algunhas destas diverxencias tamén amosan o elitismo presente na Xeración Nós. Por exemplo, Stephen no contexto galego “despreza”, no canto de *dislikes* [non lle gusta] and *distrusts* [desconfía], unha actitude que estaba presente entre os membros deste grupo nacionalista. Significados diverxentes tamén aparecen nas seguintes opcións: *deliberate* [deliberar] / falar, *insert* [insertar] / botar. O efecto creado neste caso é, unha vez máis, un rexistro menos formal e un efecto máis xeral e vago, carente de connotacións.

4.3. A técnica de “achegamento-afastamento”

Decidirse por unha tradución literal, fiándose das similitudes formais entre linguas pode, ás veces, te-lo efecto contrario. Por exemplo, a presenza de “falsos amigos”, como é o caso de *removed* [retirou] / removeu. A presenza irónica desta opción aparece como reflexo dos problemas de comunicación interlingüística aínda que, coñecendo a creatividade de Otero Pedrayo, ben podería ser un intento consciente de preservar-lo significado etimolóxico da palabra.

A tradución de Otero pode considerarse como un exemplo de tradución interlingüística, do inglés para o galego, e ó mesmo tempo de tradución intralingüística, de “purificación” da lingua. Como consecuencia disto, xorde un espazo entre os dous textos no que se atopan tódalas variantes galegas que se rexeitaron por causa da súa similitude co español. Deste xeito, o vencello etimolóxico co latín e o resto das linguas románicas rómpese conscientemente. É un acto de rebeldía que reflicte a ansiedade deste grupo Nós pola busca da perda tradición celta, onde se atopa a auténtica “alma galega”. Esta posición proteccionista cara ó galego serve de contrapeso á situación diglósica na que se atopaba inmersa a realidade galega.

A presenza destas opcións léxicas no texto galego actualiza unha voz que se atopa agochada no texto de Joyce: a voz popular. Otero Pedrayo evita os termos latinos, reminiscentes da cultura universal, e tenta incluír esas

voces que son, na súa opinión, o galego “auténtico”. O desexo de universalidade de James Joyce canalízase cara ó nacional e ó local no texto galego. Otero Pedrayo camiña conscientemente pola periferia, facendo moi poucas concesións a “influencias alleas” e procurando, deste xeito, “galicianizar” un discurso que quere ser universal. A voz galega que escoitamos imposta no texto é, en suma, o resultado da influencia ideolóxica e apunta cara a un tema que está candente entre nós aínda hoxe: a cuestión das minorías e a súa loita pola supervivencia.

Para finalizar, podemos dicir que os anacos galegos do *Ulysses* son exemplo dun programa consciente de traducción ó galego. O proceso traductor “achegándose e afastándose” do texto fonte representa claramente o conflito entre o compromiso nacionalista e o atractivo artístico da universalidade. Esta traducción demostra cómo a traducción se atopa fundamente inmersa no contexto sociocultural e como axuda a reflectir toda a súa problemática complexidade: a cuestión do nacionalismo, conflito lingüístico, busca da identidade e, finalmente, a supervivencia das culturas minorizadas. Os problemas lingüísticos e culturais que Otero atopou son moi similares ós que se atopan os tradutores de hoxe en día e, polo tanto, estes fragmentos deben considerarse como parte importante da historia da traducción galega e Otero Pedrayo un exemplo de traductor creativo, comprometido co seu contexto e consciente da relevancia do seu traballo para o desenvolvemento da súa lingua e a cultura.

APÉNDICE

NOMES

Opcións de Joyce	Posibles traduccións	Opcións de Otero
diet	[dieta]	xantar
similarity	[similitude]	semellanza
tenacity	[tenacidade]	forza
inanition	[inanición]	priguiza
exertion	[esforzo]	traballo
velocity	[velocidade]	rapidez
trousers	[pantalóns]	calzós
alternatives	[alternativas]	alternanzas
decision	[decisión]	acordo
impact	[impacto]	choque
glimmer	[brillo]	lume
wastage,use	[mal/uso]	gasto
section	[sección]	porción
vastness	[inmensidade]	longanza
imperturbability	[imperturbabilidade]	tranquilidade

violence	[violencia]	forza
curve	[curva]	comba
docility	[docilidade]	humildeza
fragments	[fragmentos]	anacos
survival	[supervivencia]	renacencia
revival	[revivecer]	resurrección
ascendant	[antepasado]	abó

FRASES NOMINAIS

Opcións de Joyce	Posibles traducións	Opcións de Otero
past day	[o día anterior]	día d'onte
imperfect deglutition	[deglución imperfecta]	enchenta
points of observation	[puntos de observación]	sitios
nocturnal perambulations	[deambulacións nocturnas]	longas camiñatas
casual acquaintances	[coñecidos casuais]	amigos de viaxe
dwarf wall	[muro anano]	muriño
as certified	[como certifica]	asegún
by exertion	[por esforzo]	exercitando
expiration of breath	[expiración de alento]	soplido
prolongued summer drought	[prolongada seca estival]	vraus de moita seca
to the detriment	[en detrimento]	moito dano
phonic symbols	[símbolos fónicos]	fonemas

ADJECTIVOS E FRASES ADJECTIVAS

Opcións de Joyce	Posibles traducións	Opcións de Otero
normal	[normal]	ordinario
disparate	[dispares]	apartándose
dietary	[dietéticas]	alimenticias
matutinal	[matutina]	da mañá
no bigger	[non máis grande]	máis pequena
uneven numbers	[números impares]	desigual
uninjured	[ilesos]	sen golpe
irregular	[irregulares]	mal feitos
similar	[similar]	polo xeito
athwart across	[postas en cruz]	postas
subterranean	[subterráneas]	por debaixo da terra
constructed	[construídos]	feitos
im potable water	[auga non potable]	augas podres
convicted	[convictos]	tiñan sido causantes

climatic	[climática]	climatérica
torrid	[tórridas]	quentes
frigid	[fríxidas]	xeadas
vast	[vasta]	estesa
inadequate	[inadecuadas]	mal feitas
human body	[corpo humano]	corpo do home
stagnant pools	[pozas estancadas]	augas mortas

FORMAS VERBAIS

Opcións de Joyce	Posibles traducións	Opcións de Otero
deliberate	[deliberar]	falou
prefer	[preferir]	gostar mellor
dissent on	[disentir]	afastarse sobre ...
assent to	[asentir]	dar asenso
ascribe to	[adscribirse a]	apuña por causa
reflect	[reflexionar]	matinar
insert	[insertar]	botar
set free	[liberar, ceibar]	ceibar
perceive	[percibiu]	mirou
reappear	[reaparecer]	volver a xurdir
extinguish	[extinguir]	matar
think	[pensar, opinar, etc.]	matinar
see	[ver, ollar]	ollar
remove	[cambiar de lugar]	remover

CAMBIOS LÉXICOS INTRODUCIDOS POR OTERO PEDRAYO

Opcións de Joyce	Posibles traducións	Opcións de Otero
accelerated by	[acelerado por]	xuntamente co
exetion	[esfuerzo]	traballo
relaxing	[relaxante]	carregada
discussed	[discutido]	porfiado
casual acquaintances	[coñecidos de paso]	amigos de viaxe
frequently	[frecuentemente]	moitas vegadas
and	[e]	ou
once in	[unha vez en ...]	outra volta
inserted	[inseriu]	botou
trousers	[pantalóns]	calzós
inadvertently	[inadvertidamente]	impensadamente
eleven	[once]	nove

uninjured	[ilesos]	lastimado, sen golpe
concussed	[conmocionado]	axitado
impact	[impacto]	choque
meanwhile	[mentres]	ó tempo
two boots	[dúas botas]	botinas
the glimmer of ...	[o brillo tenue de...]	o lume
was discernable	[era discernible]	viáse
turned [door]	[Cerrou [a porta]	voltou
reappeared	[reapareceu]	xurdiu
more than five	[máis de cinco]	cinco
expiration of breath	[expiración]	soplido
irregular polygons	[polígonos irregulares]	polígonos mal feitos
by allowing	[permitindo]	por entrar
kneeling on	[axeonllándose]	axeonllado
dying sister	[irmá agonizante]	difunta irmá
on the right ... hob	[no queimador dereito]	á dereita
on the left ... hob	[no queimador esquerdo]	á esquerda
percolating through	[coándose a través]	percorrendo ó longo
seeking	[buscando]	mirando
including	[incluíndo]	contando
slow erosions	[erosións suaves]	graciosas erosións
islands	[illas]	promontorios
secrecy	[segredo]	secreción
hole	[burato]	buratos
inadequate	[inadecuados]	mal feitos

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ÁLVAREZ BLANCO, R. 1988. "Escribir en galego: Otero Pedrayo", en *OTERO PEDRAYO na Revista Nós 1920-1936 (Escolma)*. Santiago: Departamento de Filoloxía Galega, Universidade de Santiago de Compostela, 1988. p. 9-23.
- BARBOSA GONÇALVES, H. 1990. *Procedimentos Técnicos da Tradução: Uma Nova Proposta*. Campinas, SP: Pontes, 1990.
- BASSNETT-MCGUIRE, S. & LEFEVERE, A. (eds.) 1990. *Translation, History and Culture*. London: Pinter, 1990.
- BONDUE, N. D. 1987. *El granito y las luces. Relaciones entre las literaturas galega y francesa en la época moderna*. 2 vols. Vigo: Xerais, 1987.
- CANEDA CABRERA, M. T. 1998. "Literatura, traducción e reconfiguración da identidade nacional: a "apropiación" galega do *Ulyses*", *Grial*, 137. 1998.
- CARDWELL, R. 1990. "A traducción de *Ulysses* de Ramón Otero Pedrayo. A Xeración Nós e a rexeneración da cultura galega", in *Actas do Simposio*

- Internacional "Otero Pedrayo no panorama literario do século XX*, Santiago: Consello da Cultura Galega, 1990.
- CRONIN, M. 1996. *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*. Cork: Cork University Press, 1996.
- DE TORO SANTOS, A. R. 1991. "Escritores irlandeses en la revista *Nós*: Fragmentos del *Ulysses*", in *Actas do I Simposio internacional de didáctica da lingua e a literatura*. Universidade de Santiago de Compostela, 1991. p. 417-421.
- 1994. "La huella de Joyce en Galicia", in GARCÍA TORTOSA, F. & DE TORO SANTOS, A. R. (eds.), *Joyce en España*. A Coruña: Universidade, 1994. p. 31-37.
- 1995. "Literature and Ideology: The Penetration of Anglo-Irish Literature in Spain", en *Revista alicantina de estudios ingleses*, 8. 1995.
- FIGUEROA, A. 1996. *Lecturas alleas*. Santiago: Sotelo Blanco, 1996.
- GONZÁLEZ-MILLÁN, X. 1990. "La odisea de traducir el *Ulysses* de Joyce al gallego (1926)", *La Torre*, IV: 16, 1990. p. 489-509.
- LEFEVRE, A. 1992. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London: Routledge, 1992.
- LOSADA, A. 1930. "A significación profunda do galeguismo", en *Nós*, 75, 1930. p. 41-42.
- MARIÑO, L. 1976. "Joyce e Don Ramón", *Grial*, 52, 1976. p. 245-248.
- MILLÁN VARELA, M. C. 1997a. "Nationalism vs. Universalism in the 1926 Galician Fragments of *Ulysses*", *Galician Review*, 1, 1997, 73-82.
- 1997b. "Linguistic Evidences of a Conflict in the Galician *Ulysses*", in SIMMS, K. (ed.), *Translating Sensitive Texts: Linguistics Aspects*. Amsterdam: Rodopi, p. 283-292.
- NIRANJANA, T. 1996. *Siting Translation. History, Post-Structuralism and the Colonial Context*. Berkeley: University of California Press, 1996.
- OTERO PEDRAYO, R. (trad.) 1926. "*Ulysses*. Anacos da soadísima novela de James Joyce postos en galego do texto inglés por Ramón Otero Pedrayo", en *Nós*, 32, 1926. p. 3-11.
- RISCO, V. 1921. "Irlanda e Galiza", en *Nós*, 8: 18-20.
- 1926. "Da renacencia céltiga: A moderna literatura irlandesa", en *Nós*, 26: 5-9, 27: 4-12 e 28: 2-5, 1926.
- 1929. "Dedalus en Compostela (Pseudoparáfrase)", en *Nós*, 67: 123-129, 1929.
- TOURY, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins, 1995.
- VENUTI, L. 1994. "Translation and the Formation of Cultural Identities", paper read at the ESRC Seminar Programme Translation and Cultural Identity. Aston University, December 1994.

BIBLIOGRAFÍA

- BUFFERY, H. e C. MILLÁN. "Joyce's Romance Family: A Reading of Peninsular Versions of *Ulysses*", paper read at the conference Translation in Higher Education held at the University of Warwick, December 1994.
- HERMANS, T. "Norms and the Determination of Translation. A Theoretical Framework." in ALVAREZ, R. & VIDAL, A. (eds.) *Translation, Power, Subversion*. Salamanca: Multilingual Matters, 1996.
- VENUTI, L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge, 1995.